

РОЗДІЛ VII. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ Й АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ірина Гарбера

DOI 10.31558/1815-3070.2019.37.21
УДК 811.161.2'282(477.52/6)**ЛІНГВІСТИЧНА БАЗА ДАНИХ «КОНЦЕПТ ЛЮДИНА
У ФРАЗЕОЛОГІЇ СХІДНОСТЕПОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК»: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ**

Статтю «Лінгвістична база даних «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»: структура та функції» присвячено окресленню досвіду використання лінгвістичної бази даних у фразеології, встановленню кваліфікаційних ознак і класифікаційних параметрів лінгвістичної бази даних, етапам проектування лінгвістичної бази даних «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок».

Ключові слова: аксіологічна класифікація фразеологічних одиниць, ареальна фразеологічна одиниця, ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць, концепт, лінгвістична база даних, структурна класифікація фразеологічних одиниць.

Сучасні студювання з прикладної лінгвістики Донецького національного університету імені Василя Стуса позиціонують базу даних як один із найадекватніших способів структурування, формалізації й упорядкування мовних даних загалом і фразеологічного фонду зокрема – див. праці І. Данилюка (Danyliuk 2008), А. Загнітка (Zahnitko 2015), Ж. Краснобаєвої-Чорної (Krasnobaeva-Chorna 2014; Krasnobaieva-Chorna 2016), Г. Ситар (Sytar 2008) та ін.

О. Негру ставить за мету виявити етнолінгвістичну специфіку українських весільнообрядових фразеологічних одиниць із компонентами вінок / вінець і рушник та опрацювати електронні словникові статті «етнореалія вінок / вінець» й «етнореалія рушник» для етнолінгвістичного словника-довідника української мови (Nehru 2011; Nehru 2012). Для успішної реалізації автор визначає такі завдання: 1) ознайомитися з науковою літературою з теми; 2) шляхом суцільної вибірки вибрати з фразеологічних словників української мови фразеологізми з компонентами вінок / вінець і рушник; 3) з енциклопедичних словників, довідкової літератури етнографічного спрямування зібрати фонову інформацію для фразеологічних одиниць з компонентами вінок / вінець і рушник; 4) опрацювати структуру бази даних для репрезентації в етнолінгвістичному словнику-довіднику етнореалій вінок / вінець і рушник в українській весільнообрядовій фразеології. Отже, електронна стаття створена у програмі Microsoft Office Access і складається з 4 полів: 1) етнолінгвістична семантика етнореалій вінок / вінець і рушник; 2) фразеологічні одиниці з компонентами вінок / вінець і рушник та їхнє тлумачення різними лексикографічними джерелами; 3) етнолінгвістичний коментар; 4) етнографічна довідка. У такий спосіб за необхідності у базі можна одразу побачити усі фразеологічні одиниці української мови з компонентами вінок / вінець і рушник, їхню лексикографічну інтерпретацію та зв'язок з обрядодіями українського весілля.

Метою наукової розвідки Є. Рахматової (Rakhmatova 2012) є створення бази даних «Людина як носій психічних та морфологічних властивостей» та програми, що забезпечить швидкий доступ до фразеологічних одиниць з архісеомою 'людина'. Під час упорядкування фразеологізмів, дібраних шляхом суцільного обстеження з академічного фразеологічного словника української мови, за основу взято фразеоідеографічну класифікацію. База даних створена за допомогою табличного процесора Microsoft Access 2010 у традиційному для цього середовища створення БД форматі .accdb й, на думку автора, може використовуватися під час укладання електронного фразеологічного словника ідеографічного типу.

О. Філіпповською (Filipovska 2013) опрацьовано структуру полів оптимальної бази даних фразеологізмів та визначено принципи її укладання в середовищі програми СКБД Microsoft Access 2010. База даних фразеологізмів ґрунтована на реляційній моделі репрезентації даних, має вигляд форми з вкладками, що об'єднують відповідні текстові поля та елементи керування. У кожній вкладці закладена суттєва інформація про відповідні параметри фразеологічної одиниці. Базовою вкладкою виступає «Характерологія», в якій подано поля: словникове значення фразеологізму, контекст, інформація про синонімію, переклад російською мовою. Друга вкладка «Синтаксична функційність» висвітлює спроби визначити типові синтаксичні функції фразеологізму в структурі речення. У третій вкладці «Структурність» аналізується кількість компонентів у складі фразеологічної одиниці задля подальшої квантифікації. Четверта вкладка подає інформацію про тип фразеологізму за семантико-граматичною класифікацією.

О. Савенко на ґрунті бази даних «Фразеологічні одиниці з компонентом «міфологічна істота» в сучасній українській мові» створено електронний словник, для укладання якого обрано мову програмування C# (Savenko 2015). Visual studio 2012 C# Form Application дає змогу створювати програми, які завантажують інформацію з файлових документів і відображають її у вікні. Програма займає невелику кількість пам'яті, при цьому реалізуючи всі потреби репрезентації словника. Для кожної міфологічної істоти словник фіксує синонімію назв, походження, ілюстрації та фразеологічні одиниці. До фразеологізму подано тлумачення, структурну схему, особливості вживання, семантико-граматичну характеристику та контекст із художньої літератури.

Інфологічний та датологічний етапи проектування лінгвістичних баз даних представлені в студіюваннях А. Філенко (ЛБД вигуківих фразеологізмів сучасної української мови) (Filenko 2013), Д. Кизим (ЛБД урочистих фразеологізмів сучасної української мови) (Kuzum 2015; Kuzum 2016) тощо.

Метою нашої роботи є моделювання лінгвістичної бази даних «Концепт *людина* у фразеології східно-степових українських говірок» із опертям на ідеографічну, аксіологічну, структурну класифікації фразеологізмів.

Проектна таблиця ЛБД, опрацьована в роботі як результат інфологічного етапу, представлена дев'ятьма полями: 1) порядковий номер АФО, 2) АФО, 3) значення, 4) репрезентант коду культури, 5) різновид коду культури, 6) різновид АФО за ідеографічною класифікацією, 7) різновид АФО за аксіологічною класифікацією, 8) різновид АФО за структурною класифікацією, 9) контекст (напр., **язик по коліна у кого**. Про людину, яка не вмє берегти таємниці, займається пересудами та плітками; язик + коліно; соматичний; ФСГ «Спілкування», ФСПГ «Язикатий»; негативнооцінний; зі структурою словосполучення; *Та ж у них язик по коліна, не слухай їх даже!*).

Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць ФСП «Людина» в східно-степових українських говірках визначається структурою: **1. ФСГ «Характер» (35,5 %):** 1) ФСПГ «Добрий» (*на душу багатий; ангел небесний*); 2) ФСПГ «Злий» (*гримза патлата; з чортових кусочків зшитий*); 3) ФСПГ «Працьовитий» (*дятел-стукун; хазяйського батька син*); 4) ФСПГ «Лінивий» (*щодня неділя; кабеля невироблена*); 5) ФСПГ «Сміливий» (*і чорту в пацу залізи; і дрючком не злякати*); 6) ФСПГ «Боязкий» (*герой у жінчиній кофті; сміливий до порога*); 7) ФСПГ «Стараний» (*аж ніт виступив; аж тирса сипиться*); 8) ФСПГ «Спритний» (*як з гуся вода; із розбовтка курча висидіти*); 9) ФСПГ «Талановитий» (*майстрова жила; усе в руках горить*); 10) ФСПГ «Допитливий» (*голодній кумі тільки хліб на умі; любопитній Варварі хвіст одірвали*); 11) ФСПГ «Непосидючий» (*дзига вкусила; юлу ковтнути*); 12) ФСПГ «Покірний» (*без коників; хоч у вухо стрель*); 13) ФСПГ «Впевнений у собі» (*завертати хвіст бубликом; зубами дріт перекусити*); 14) ФСПГ «Самостійний» (*ні Богу свічка ні чорту коцюба; ні клятий тулуб ні м'ятий*); 15) ФСПГ «Нікчемний» (*курача воша; цуцик замандрючений*); 16) ФСПГ «Жадібний» (*за руб зайця перегнати; як два жиди вкупі*); 17) ФСПГ «Нервовий» (*зібрать нерви в тряпочку; кропивою вкушений*); 18) ФСПГ «Пихатий» (*ділова колбаса; на бричці не підкотиться*); 19) ФСПГ «Байдужий» (*сонна муха; холодильник камера; і краном не зрушити*); 20) ФСПГ «Легковажний» (*горобчик влітку; летять вітри із макітри*); 21) ФСПГ «Впертий» (*аж ногами в землю вросли; страшенна сила*); 22) ФСПГ «Лицемірний» (*укусити й губи поховати; змія підколодна*); 23) ФСПГ «Простакуватий» (*Дуся з пивзаводу; простий, як труси за руб двацяті*); 24) ФСПГ «Безхарактерний» (*мішок із половою; хоч віник зв'язи*); 25) ФСПГ «Дивакуватий» (*комедія без картінок; кінь педальний*); 26) ФСПГ «Розбещений» (*кішка драна; посьолочна дівка*); 27) ФСПГ «Улєсливий» (*барвінком стелиться; солодкий, хоть до рани прикладай*); 28) ФСПГ «Хитрий» (*змія з жовтими очима; дочка лисиці*); 29) ФСПГ «Нахабний» (*нахабніший за Клименка; в любов дирку затичка*); 30) ФСПГ «Вередливий» (*з вибриками; кондрики напали*); 31) ФСПГ «Егоїстичний» (*сам себе на умє; товста шкура*); 32) ФСПГ «Заздрісний» (*багно болотові завидує; груди розпухли*); 33) ФСПГ «Шибайголова» (*шкура барабаняча; одірви голову й вибрось*); **2. ФСГ «Зовнішній вигляд» (15,6 %):** 1) ФСПГ «Зовнішньо привабливий» (*як майська квіточка; як з журналу*); 2) ФСПГ «Зовнішньо непривабливий» (*гречкою притрушений; три дні макаки лиськали*); 3) ФСПГ «Худий» (*глиста в скафандрі; в тріски можна взяти*); 4) ФСПГ «Гладкий» (*аж морда лопається; будку наїсти*); 5) ФСПГ «Високий» (*як черешня надворі; тополю доганяти*); 6) ФСПГ «Низький» (*гном без ковпачка; ліліпут без Гулівера*); 7) ФСПГ «Лисий» (*волосся стерти об подушки; кучерявий без волос*); 8) ФСПГ «Кучерявий» (*аварія на макаронній фабриці; Африка пішла*); 9) ФСПГ «Зовнішньо подібні» (*як з інкубатора; в одній діжці вимішані*); 10) ФСПГ «Зовнішньо неохайний» (*коза в сарафані; голий, босий і в носках*); **3. ФСГ «Фізичний стан» (13,5 %):** 1) ФСПГ «Фізично здоровий» (*хоч у воли запрягай; гвіздочок сталевий*); 2) ФСПГ «Хворобливий» (*легені відхаркувати; зійти з лица*); 3) ФСПГ «Виснажений» (*як через м'ясорубку перекрутили; виутюжений Іван*); 4) ФСПГ «Відчувати холод» (*аж гусяча шкура вилзла; під носом соплі замерзають*); 5) ФСПГ «Відчувати головний біль» (*голова розривається; голова як чавун*); 6) ФСПГ «Відчувати біль у грудях» (*підпирає кілком під груди; як камінь даве*); 7) ФСПГ «Відчувати біль у ногах» (*ноги аж гудуть; ноги як колодки*); 8) ФСПГ «Зорове відчуття» (*аж каганці засвітилися; чорні галки літають*); 9) ФСПГ «Слухове відчуття» (*аж серце закалатало; аж у вухах заляцало*); 10) ФСПГ «Стан вагітності» (*ходить з барабаном; від Вєтрова залетіти*); 11) ФСПГ «Стан алкогольного сп'яніння» (*асфальт обнімати; надратися в стельку*); 12) ФСПГ «Ситий» (*утробу набити; живіт сало зав'язав*); 13) ФСПГ «Голодний» (*зуби на полицю закинуть; кишки сваряться*); **4. ФСГ «Розумові здібності» (12,8 %):** 1) ФСПГ «Розумний» (*голова повна ума; живий ум*); 2) ФСПГ «Дурнуватий» (*маргарин у черепі; трактором переїханий*); 3) ФСПГ «Удавано розумний» (*впасти на ум'як; вульний як вутка*); 4) ФСПГ «Нетямущий» (*голова і два вуха; Толік з водокачки*); 5) ФСПГ «Досвідчений» (*не пальцем деланий; у горцику танцювати й не перекинути*); 6) ФСПГ «Недосвідчений» (*ще недоспіле яблучко; в голові неспілі овочі*); 7) ФСПГ «Божевільний» (*з дурки втекти; криша поїхала*); 8) ФСПГ «Забудькуватий» (*йолопень-телепень; в одне ухо влітає, а з другого вилітає*); **5. ФСГ «Спілкування» (8,5 %):** 1) ФСПГ «Мовчазний» (*закрити піддувайло; мов язик одкусити*); 2) ФСПГ «Брєхливий» (*народитися в квітні; губа як у старої циганки*); 3) ФСПГ «Язикатий» (*посьолочне радіо; язик по коліна*); 4) ФСПГ «Лайливий» (*крючки збирати; в роті чорно*); 5) ФСПГ «Говорити без логіки» (*із п'ятого вдесяте перескакувати; ні тпру ні но*); 6) ФСПГ «Говорити нісенітниця» (*у ступі воду молотити; з дуба впасти*); 7) ФСПГ «Дошкулити під час розмови» (*вколоти шпильку; солі на рану насипати*); 8) ФСПГ «Висловлювати згоду під час розмови» (*в один свисток свистіти; в одну дудку грати*); 9) ФСПГ «Висловлювати неповагу під час розмови» (*балакати крізь губу; через губу не плюнути*); 10) ФСПГ «Ображати під час розмови» (*в чужий город кидати каміння; змішати з грязюкою*); 11) ФСПГ «Сперечатися під час розмови» (*заводити бучу за чужу онучу; збити бучу*); **6. ФСГ «Емоційний стан» (7,2 %):** 1) ФСПГ «Веселий» (*наїстися*

смішного борщу; ніби смішинку з'їсти); 2) ФСПГ «Засмучений» (аж каша кисне; покласти вуха на спину); 3) ФСПГ «Розгніваний» (бити буруна; гедзики б'ють); 4) ФСПГ «Наляканий» (аж сорочка пополотніла; ні живий ні мертвляк); 5) ФСПГ «Засоромлений» (аж ніс почервонів; набратися страху); 6) ФСПГ «Шокований» (аж дух забуває; як чмелений їжак); 7) ФСПГ «Роздратований» (скажена качка; аж скули зводять); 8) ФСПГ «Бути в поганому настрої» (надутися як сич і виглядати як ніч; смерть в очах); 9) ФСПГ «Заспокоїтися» (наковальня остила); 7. ФСГ «Соціальна характеристика» (4,8 %): 1) ФСПГ «Заможний» (кататися як сир у маслі; щодня малину їсти); 2) ФСПГ «Бідний» (голіший од миші; франт без шкарпеток); 3) ФСПГ «Впливовий»: (важна птиця; волохата лапа); 4) ФСПГ «Нерідний» (Васька бабина сестра; через чотири версти коліно); 5) ФСПГ «Незаконнонароджений» (син Ветрова; вітром навіяне, в подолі принесене); 6) ФСПГ «Невірний» (слабий на передок; майстер чужим свиням поросята робить); 7) ФСПГ «Небажаний гість» (лишний рот страшніше пістолета; незваний гість хуже татарина); 8. ФСГ «Вікова характеристика» (2,1 %): 1) ФСПГ «Молодий» (зелень незрізана; юний орел); 2) ФСПГ «Старий» (ромашками тхнути; Божий одуванчик).

У межах аксіологічної класифікації **негативнооцінні АФО** утворюють найбільшу групу, складаючи 81,87 % від опрацьованого матеріалу: 1) ФСГ «Характер»: Ну ти хоч би слово в ответ сказала! Це ж вообщє не твоя вина! Сидиш спокійна – **сумирна вівця** просто...; Та не зробиш ти ремонт, куда тобі?! Ти ж і краску неспособний нормальну купишь! Тобі **тіки собак ганяти** по посьолку...; Не надоіло ще **труситися над кожною копійкою?** Хоть би морожене купиш дитині!; Вона лицемірка страшна, здатна **тіки укусити й губи поховати**, наче й не вона...; Ой, йому не те, шо на дівчину, на рідну маму все рівно! Настояща **холодильна камера!**; 3 Тоньки **хоч віник зв'язи**: її муж і сварє, і б'є даже іногда, а її наче всьо равно...; Наташа ну нічо не чує, ніяких доводів – її **хоч із руж'я стріляти**, не поможе...; Вона не годиться на старосту, дуже безвольна – **їй хоч ширнути межі очі**, не буде результату!; Завучка їхня – **чортова куча!** Її ученики до смерті страхаються.; В твого Стьопки **широке горло**, жме й сто гривень!; Да, це Стас обікрав з друзками магазин баби Зіни в чотирнадцять років... Ну а шо з нього брати – сирота, то й виролса **шкура барабаняча!**; Він гаса й гаса як навіжений... Видно, **юлу ковтнув** в дитинстві!; Вона даже по городу **як на вилах ходє**, таких напищених я ще не бачила...; 2) ФСГ «Зовнішній вигляд»: Я таких тощих ще не бачила: по ній же **можна скелет вивчати!**; Її разє шо відкормити, тоді, може, хто й покличе замуж... А так, це ж просто **наглядно пособіє!**; Ну не глянє ж на неї нікто: це ж настояща **пральна дошка**, ні походки, ні фігури нормальної, **тіки шо вітер не знесе...**; Вона все життя настіки тоща була, шо могла у **любу шпарку пролізати...**; Вона точно не доіда... Така худюща, шо може **ховатися за удочку...**; І як Крістіна рожатє собирається?! Вона ж просто **ходячий скелет**, кілограм тридцять важе!; Він ну дуже вже незграбний поряд з нею – **ходячі ворота** рядом просто, якби ще вона трошки вища була, а так...; Ну він такий уже некрасивий вродився, нестатурний, **як з воза лопатою скиданий...**; Та хвате вже копировать одна одну! Даже куртки одинакові купили. Ходите, **як з інкубатора...**; Він же рядом з Оксаною **як телевізійна башня**, вище на півметра майже, разом шо папа з дитиною, не підходять друг другу вообщє...; 3) ФСГ «Фізичний стан»: Од цього твого рока в папи **голова як не лопне**, то можна сказати, обійшлося...; Її од грипу так тяжко, прямо **голосу не підвести...**; Од його монотонного голосу в класі прям в усіх **гудє в голові...**; Ой, так втомилась на картощі – **і ноги не підняти!**; Я від учора нічого не їв, в мене вже **кишки злиплися!**; Єле дійшла, зовсім без сил, **кісток не чути** прямо...; Да, таких тощих, як Кристя, ще пошукать – **одна шкура та маслаки ходять...**; В Олі від тієї роботи **одні очі остались** – так втомлюється бідна!; Батьки від того безкінечного ремонту **тіки на ногах стоять...**; Вона від хвороби дуже втомлена, **тіки ноги тяга...**; 4) ФСГ «Розумові здібності»: Вона коли старається шось умне сказать, прям чути, як в неї **вовсю мозги риплять...**; В тебе **криша поїхала** вже зовсім?! Як ума хватило спустить всі гроші на автоматах?!; В неї **макітра не варє** просто! Кудя їй той університет?!; Вона якась **малохольна людина** – тіки й робе, шо в потолок дивиться, ні на шо вніманія не обраца...; Він же **об стінку малим ударився**, я більш дурнувятих просто не зустрічала!; Парень **прибитий сирим віником**: і в школі на двойки учився, і дальше нікуда не поступив...; Валька **сапогом прибитий**, в тридцять п'ять по слогам чита...; Боже, ну ти й **солом'яна башка!** Таку просту загадку розгадати не зміг!; В тебе **тормоза отказали** чи як?! Зовсім з ума зійшов... Як же можна було таке ляпнути старшій людині?!; Ти **трактором переїханий?!** Не можна ж робити укол з воздухом у шприці!; 5) ФСГ «Спілкування»: Взяв і **змішав з грязюкою**... Як можна було рідну сестру так обізвать?!; Та хвате вже з **пальця сміятися!** От зовсім же нічо смішного!; От зо всім **согласається** – з чим надо, з чим не надо... **Шо ото якась кивай-дерево!**; Та сусіди ховаються по вечорах: так вона вже на бідного чоловіка свариться, аж страшно! **Шо не п'ята**, так вона почина **крючки збирати...**; Вона зна все про всіх – і шо надо, й шо не надо просто... **Настояща месна газета!**; Та не, мовчить весь час **мов жабу ковтнув**, набрид прямо...; **Шо ж ти мовчиши все время, мов язик одкусив?**; Та з ним же й побалакать нормально не виходить, він же **ні тпру ні но!**; Таку пліткарку ще пошукать – **настояще посьолочне радіо!**; Та нічо він важного не розкаже, який смисл питать?! Він же просто **пустомеля-пустозвон!**; Ой, та хвате тобі **чесати гриву**, чути твої побрехеньки!; 6) ФСГ «Емоційний стан»: **Шо ж ти так прямо розізлився?** Він же ненавмисне зламав. Досить вже **мітати ікру!**; **Наковальня остила**, слава богу... А то вже всіх перекричала, даже дід з дому втік.; Тіки й робе, шо сльози втирає – просто **плакуча гітара**, сил вже нема з нею!; От нічо в неї не виходє, розстроїлася зовсім – вже й **поклала вуха на спину...**; **Шо ви кричите, шо якісь скажені качки?!** Вспокійтеся нарешиті! Досить драгуватися!; **Шо ти ходиши у воді вмочений?** Хто вже обідив?; Пришла **хмара хмарою**, мало шо не рида – опять з мужем погризлись...; З учора Пашка **ходє тінню** – видно, Светка опять по мужиках пішла...; 7) ФСГ «Соціальна характеристика»: Ніколи на зборах гроші не здає – нема ж: **голіший од миші бідний...**; **Незваний гість хужє татарина!** От і гони їх к чорту!; Батько його – якась **пишна цяця**, от і отмазав синка і друзків його од

тюрми...; Його мамка нагуляла, **син Ветрова**... От і сам безпутний став.; Да, нормальний же чоловік з нього вийде, він же **слабий на передок**, переспить з усіма сусідками по вулиці...; І діти роздягнені зимою бігають, як мати не заробля нормально. Микаються всі, шо **церковні миші** якісь...; 8) ФСГ «Вікова характеристика»: Діда вже **годи накривають**... От нашо йому на старості лет той кредит здався?!; У Фільки твого **на голові іній, а в голові вітер**... Всю пенсію на морі спустив.; Іван вже начав **ромашиками тхнути**, йшов би вже на пенсію! **Позитивнооцінні АФО** становлять 12,89 % опрацьованого матеріалу: 1) ФСГ «Характер»: *Господи, ти хоч чого-небудь боїшся? От щоб доказать, шо тобі нічо не страшно, і чорту в пащу залізеи*...; Мама з нічого смачний пиріг спекла! Правду папа каже, шо в неї **майстрова жила**!; 2) ФСГ «Зовнішній вигляд»: *Я таких красивих ще не бачив: вона писана ікона просто!*; Маруся хорошенька, маленька, **як іграшка!** Не дивно, шо в неї всі влюбляються!; 3) ФСГ «Фізичний стан»: *Він у свої сімдесят два настоящий **звіздочок сталевий**, і не віриться, шо на пенсії!*; Його здоров'ю можна позавидувати: він же **йодом мазаний, зеленкою облитий!**; 4) ФСГ «Розумові здібності»: *Молодець! Розумний! **Звізда горить у лобі** в вашого синочка!*; Ну так конешно він розбереться – **не пальцем дсланий!**; 5) ФСГ «Спілкування»: *Маруся – розумниця: балакає, **зерно від полови відділяючи***; Вона всім нравиться, кожному **підійшла під характер**; 6) ФСГ «Емоційний стан»: *У Лери це завжди виходить, у неї дуже виразний погляд: подивиться, **як рубель подарує***; 7) ФСГ «Соціальна характеристика»: *Мохови все життя **катаються як сир у маслі** – ну та шо ж, самі на все заробляють!*; *Пригоди **щодня малину їдять**... Ну та мають право, самі заробили!*; 8) ФСГ «Вікова характеристика»: *Ну шо, **юний орел?** Готовий в армію?; Конешно, берем! Такий **юний орел** нам пригодиться!* **Нейтральнооцінні АФО** – найменша за численністю група (5,24 %): 1) *Да, вона настояща копія баби: шо ж, **гени пальцем не задавиш!***; *Нічо поганого сказати не можу, він – це загадка для всіх, настоящий **сірий коник**...* (ФСГ «Характер»); 2) *Соня **аїста виглядає**, вже й коляску з Вадимом купили...* (ФСГ «Фізичний стан»); 3) *Ну а шо ж? Конешно, вийде за нього – **спіла дівка ж уже**...* (ФСГ «Соціальна характеристика») та ін.

У межах структурної класифікації фразеологічних одиниць зібраний нами фактичний матеріал розподілено на три групи: зі структурою словосполучення (73,23 %); зі структурою речення (25,21 %); зі структурою «неповнозначна частина мови + повнозначна» (1,56 %). АФО, організовані за структурою словосполучення, утворюють найбільшу групу, в межах якої можна виділити кілька типових моделей: 1) **модель «іменник + іменник + службова частина мови»**: *Манька в абрикосах, маргарин у черепі, мішок із дустом, мішок із половию, на голові зеркала, на сто процентів, ни людам ни собаці, ні в солдати ні в матроси, ні в тин ні в ворота, ні живий ні мертвяк, ні риба ні м'ясо, ні свячене ні печене, ноги як колодки, рукава по коліна, сало без хліба, сатана з розами, свиня в костюмі, серце як у горобчика, Сірко в пасльоні, сквозняк в голові, смерть в очах, сутки без обіду, Толік з водокачки, фронт без шкарпеток, цвях у гузні, чорт у боклазі, чудо в решеті, явленіє в решеті, язик по коліна, як Віталька без мозгів, як із гівна куля, як із зайця мірошник, як з гуся вода, як з мужика піп, як мамонт на жирафа*; 2) **модель «іменник + прикметник»**: *курача воша, майстрова жила, малохольна людина, месна газета, мокре гуся, наглядне пособіє, попів робітник, посьолочна дівка, посьолочне радіо, пугливий папуга, рева Бугарева, сибірський валянок, сивий валянок, сірий коник, скажжена качка, слон клишоногий, собака пара, солом'яна башка, солом'яна душа, сонна муха, спіла дівка, страхота господня, страшенна сила, сумирна віця, суха яблуня, товктивий Марко, товстий вареник, товста шкура, церковна миша, циганська душа, червона писанка, чортова куча, широке горло, шкура барабаняча, юний орел, яблучко пузате, язиката Хвеська*; 3) **модель «дієслово + іменник + службова частина мови»**: *мов язик одкусити, надратися в стельку, нажати на тормоз, народитися в квітні, на бричці не підкотитися, ніби смішинку з їсти, перемерзнуть на кізак, підійти під характер, підметка не стоїти, підсісти на вуха, робити на аптеку, спати на ходу, тіки на ногах стояти, тіки ноги тясати, тіки по смерть посилати, тіки собак ганяти, тіки-тіки тепло чути, ховатися за удочку, ходити з барабаном, хоч із руж'я стріляти, хоч ширнути межі очі, через губу не плюнути, язика не розв'язати, як із парілки вийти, як на вилах ходити, як неначе блекоти об їстися, як рубель подарувати*; 4) **модель «дієслово + іменник»**: *закрити піддувайло, збити бучу, кидати косяки, кістками торохтіти, класти гнів, клацать зубами, коноплі об їстися, кренделя викидати, крючки збирати, легені відхаркувати, мітати ікру, набратися страму, накидати ключечку, продавати дрожджі, розум вистаріти, ромашками тхнути, тополю доганяти, утробу набити, ходити тінню, череду шукати, чесати гриву, юлу ковтнути, язиком плескати*; 5) **модель «дієслово + іменник + іменник + службова частина мови»**: *і через губу язика не просунути, і чорту в пащу залізи, кататися як сир у маслі, об стінку горох кидати, повертатися як слон за зайцем, покласти вуха на спину, попадати пальцем в небо, проскочити крізь решето і крізь сито, солі на рану насипати, стиснути нерви в кулак, товкти чашник у ступі, у Сірка очі красти, у ступі воду молотити*; 6) **модель «іменник + дієприкметник»**: *писана ікона, сапогом прибитий, свиня вгодована, свиня недорізана, смерть ходяча, драний віник, стріляна сорока, трактором переїханий, ходячий скелет, ходяча кляча, ходячий вмерлець, ходячі ворота, цуцик замандрючений, щербнем побитий*; 7) **модель «іменник + іменник»**: *жертва перестройки, позор джунглів, син Ветрова, хмара хмарою*; 8) **модель «дієслово + іменник + іменник»**: *завертіти хвіст бубликом, зубами дріт перекусити, носом небо зачепити*; 9) **модель «числівник + числівник + службова частина мови»**: *дев'ять на дванадцять, десять на дванадцять*; 10) **модель «дієслово + іменник + прикметник»**: *наїстися смішного борщу, шукати вчорашній день та ін.* Друга за численністю група – АФО, організовані за структурою речення. У її складі можна виокремити кілька типових підгруп: 1) **просте двоскладне речення (непоширене)**: *голова аж гуде; голова розривається; голова як не лопне; груди розпухли; гедзики б'ють; два буде; дзита вкусила; душа тіліпається; жаба даве; завелася семиділиха; завіна взяла; і бугай отелиться; і кури загребуть; і мертвяк заговорить; і півень несеться; і цап доїться; і чорт не брат; кишки злиплися; кишки сваряться; кози лижуть; кондрики напали; криша поїхала*;

макітра не варе; мозги риплять; наковальня остила; наче печаль потиснулася; нерви грають; ноги аж гудуть; психи б'ють; тормоза отказали; хвороба звалила; шкура горить; як камінь даве; 2) **просте двоскладне речення (поширене одним другорядним членом): а) обставиною** (душа в чоботах тельнякає; живіт між ребрами провалився; звізда горить у лобі; летять вітри із макітри; маки в голові квітнуть; не туди руки стирчать; оса сіла під хвіст; оси в голові літають; під носом соплі замерзають; смерть погулять випустила; три дні макаки лиськали; усе в руках горить; шарики за роліки заходять); б) **додатком** (живіт до спини приріс; живіт сало зав'язав; злості повні кості; змія прикидається ягнятком; змія серце жале; сорочку воші з'їли; язик до задниці приріс); в) **означенням** (ОБС (одна баба сказала); одні маслаки стирчать; одні очі остались; одні ребра стирчать; третій сорт – не брак; чорні галки літають); 3) **просте односкладне речення (поширене одним другорядним членом): а) обставинами** (в голові стрижено; в дитинстві роняли; в жар кинуло; в кишені аж гуде; в носі кругло; в роті чорно; гуде в голові; засняділо в мозгах; на конях не об'їдеш; рознесло як на дрозджсах; хоч у воли запрягай; хоч у вухо стрель; як через м'ясорубку перекрутили); б) **додатками** (аж скули зводить; взяло за живіт; вітром носе; хоч віник зв'яжи; хоч узори знімай; як неначе ціпом помолотили); 4) **складне речення: нема гори, самі яри; односуми, що чорт їх розсуне; солодкий, хоть до рани прикладай; такий кадр, шо нікуди дітсья; там весна, там зима, а тут шариків нема; те, що коней кусає; хотів лизь, а получилось гав; якби бабі яйця, догнала б зайця; 5) просте двоскладне речення (поширене кількома другорядними членами): дід бабі троюрідний Стьопка; лишній рот страшніше пістолета; незваний гість хуже татарина; не з того міста руки вирости; оцей возьме бога за бороду; покірливе телятко дві матки сосе; сам себе раз на рік любе; б) **просте односкладне речення (поширене кількома другорядними членами):** підтирає кілком під груди; сьомої клепки не хвата в голові; хоть кіл на голові теши; хоч заздалегоди і свічку станови; хоч став у святий вугол та молись. Третя група АФО («неповнозначна частина мови + повнозначна») найменш численна й об'єднує такі одиниці: 1) **модель «прийменник + іменник»:** без коників, в годах, з вибриками; 2) **модель «сполучник + прийменник + іменник»:** як з журналу, як з інкубатора, як на пружині; 3) **модель «частка + вигук»:** ні бум-бум, ні тпру ні но; 4) **модель «сполучник + іменник»:** як антена, як іграшка; 5) **модель «частка + прийменник + іменник»:** аж під стелю.**

Під час датологічного етапу створено ЛБД на основі Microsoft Office Access. Головне меню ЛБД представлено вікнами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика». Запит «Ареальні фразеологічні одиниці» (див. Рис. 1) уводить до таблиці з даними, що уможлиблює перегляд усіх даних і здійснення пошуку певних фразеологізмів, розташованих за абетковим принципом. Запит «Коди культури» вводить до меню, де кожна кнопка відповідає певному культурному коду: акціональному, антропному, гастрономічному тощо (Harbera 2018). Вибір необхідного коду відкриває форму з вибіркою АФО, що його репрезентують (див. Рис. 2).

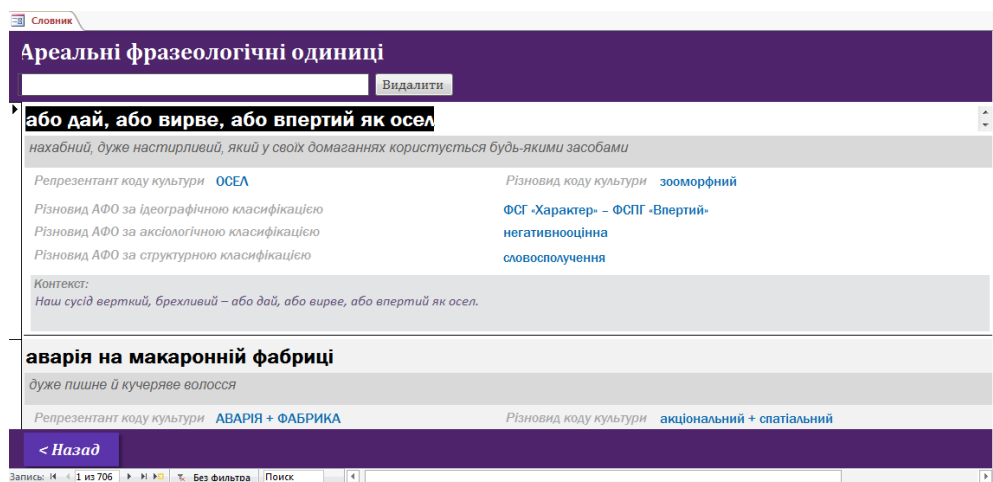

Рис. 1. Результат запиту «Ареальні фразеологічні одиниці» ЛБД «Концепт людина у фразеології східностепових українських говірок»

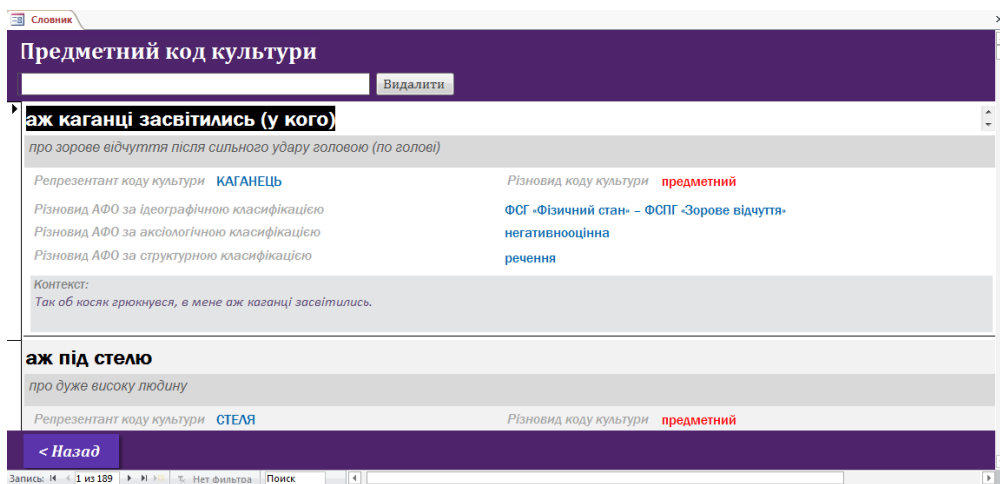

Рис. 2. Результат запити «Предметний код культури»
ЛБД «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок»

Вибір необхідного аксіологічного типу («Аксіологічна характеристика») вводить у форму з вибіркою АФО, що його представляють (див. Рис. 3).

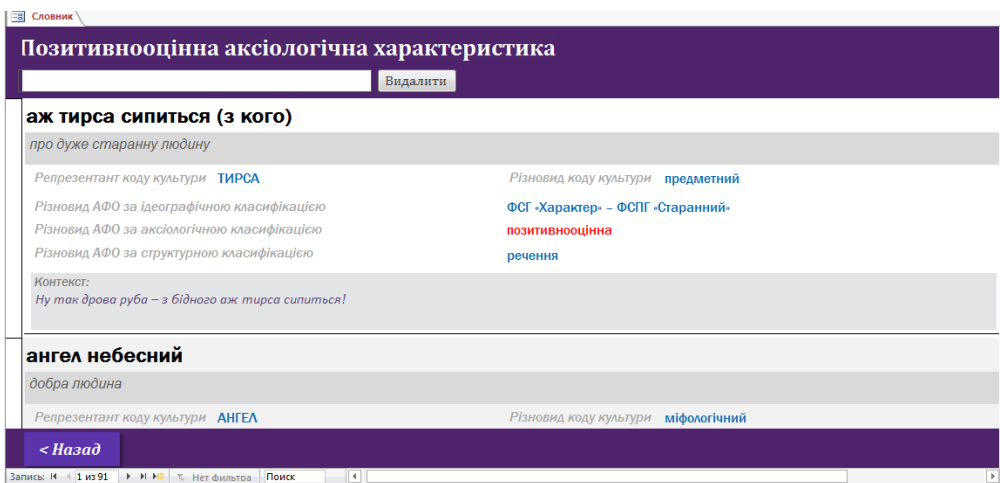

Рис. 3. Результат запити позитивнооцінних фразеологізмів
ЛБД «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок»

Отже, для структурування, систематизації й формалізації зібраного фактичного матеріалу у дослідженні використано лінгвістичну базу даних «Концепт людина у фразеології східноstepових українських говірок». ЛБД побудовано у два етапи: на інфологічному – відібрано 706 ареальних фразеологічних одиниць, визначено їх семантику, віднесено до певного коду культури, ідеографічних групи та підгрупи, групи за характером оцінки, структурної моделі; на датологічному – проаналізований за кількома параметрами фразеологічний матеріал формалізовано безпосередньо у БД, створеній за допомогою програми Microsoft Office Access. Ідеографічна класифікація фразеологізмів-репрезентантів концепту людина у східноstepових українських говірках у ЛБД має структуру: 8 фразеосемантичних груп – 93 фразеосемантичні підгрупи – 706 ФО; аксіологічна: негативнооцінні ФО (81,87 %), позитивнооцінні ФО (12,89 %), нейтральнооцінні ФО (5,24 %); структурна: зі структурою словосполучення (73,23 %), зі структурою речення (25,21 %), зі структурою «неповнозначна частина мови + повнозначна» (1,56 %). Проектна таблиця ЛБД (результат інфологічного етапу) представлена дев'ятьма полями: 1) порядковий номер АФО; 2) АФО; 3) значення АФО; 4) репрезентант КК; 5) різновид КК; 6) різновид АФО за ідеографічною класифікацією; 7) різновид АФО за аксіологічною класифікацією; 8) різновид АФО за структурною класифікацією; 9) контекст. Головне меню створеної ЛБД (результат датологічного етапу) представлено вікнами-розділами «Ареальні фразеологічні одиниці», «Коди культури», «Аксіологічна характеристика», що допомагають здійснити потрібну вибірку АФО за певним параметром. Здійснивши той чи той запит, користувач отримує перелік АФО у вигляді спеціально сформованих словникових статей, що включають сам фразеологізм, його значення, віднесеність до КК, трьох зазначених класифікацій, контекст вживання.

У перспективі заплановано доповнити наявну базу даних новим фактичним матеріалом, який буде зібраний за умови розширення ареалів дослідження. Крім того, концепт людина може бути репрезентований на матеріалі літературної фразеології, що також уможливить створення нової, значно більшої бази даних, зразком для якої слугуватиме вже створена.

References

1. Harbera I. Kontsept liudyna u frazeologii skhidnostepovykh ukrainskykh hovirok: vtorynna semiotychna systema // Naukovo-vyrobnychy zhurnal «Derzhava ta rehiony». Serii: Humanitarni nauky. 2018. № 3. S. 34–38. Print.
2. Danyliuk I. *Metodyka stvorennia slovnyka z vykorystanniam bazy danykh MS ACCESS*. Liudyna. Komp'uter. Komunikatsiia: zb. nauk. prats / za red. F. Batsevycha. L. : Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika», 2008. S. 190–193. Print.
3. Zahnitko A., Danyliuk I., Krasnobaieva-Chorna Zh., Putylina O., Sytar H. *Paradyhmalno-katehoriini osnovy prykladnoi linhvistyky*. Vinnytsia : «TOV Nilan-LTD», 2015. 472 s. Print.
4. Kyzym D. *Stylistychno markovani frazeolohizmy v suchasni ukrainskii movi: baza danykh*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Vinnytsia : DonNU, 2015. Vyp. 8. S. 46–51. Print.
5. Kyzym D. *Urochysti frazeolohichni odynytsi suchasnoi ukrainskoi movy: infolohichni i datolohichni etapy proektuvannia bazy danykh*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Vyp. 9. Vinnytsia : DonNU, 2016. S. 63–66. Print.
6. Krasnobaieva-Chorna Zh. *Terminological System of Phraseology: Database*. Movnyi prostir hramatyky: aktualni studii: zb. nauk. prats. Donetsk : DonNU, 2014. S. 391–395. Print.
7. Krasnobaieva-Chorna Zh. *Linhvofrazemna aksiolohiia: paradyhmalno-katehoriinyi vymir*. Vinnytsia : TOV «Nilan-LTD», 2016. 413 s. Print.
8. Nehru O. *Etnorealiia 'vinok/vinets' v ukrainskii vesilnoobriadovii frazeologii: elektronna slovnykova stattia*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Donetsk : DonNU, 2011. Vyp. 4. S. 61–63. Print.
9. Nehru O. *Etnorealiia 'rushnyk' v ukrainskii shliubnoobriadovii frazeologii: elektronna slovnykova stattia*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Donetsk : DonNU, 2012. Vyp. 5. S. 82–86. Print.
10. Rakhmatova Ye. *Portretna kharakterystyka liudyny v ukrainskii i rosiiskii frazeologii: komp'iuterna versii*. Ucheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Sotsialni komuni-katsii. 2012. T. 25 (64), № 3 (2). S. 223–229. Print.
11. Savenko M. *Mifolohemy zolota rybka ta zhar-ptytsia v ukrainskii frazeologii: elektronna slovnykova stattia*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Vinnytsia : DonNU, 2015. Vyp. 8. S. 8–13. Print.
12. Sytar H., Mylostna O. *Baza danykh yak instrument linhvistychnoho doslidzhennia (na prykladi analizu leksychnykh konversyviv)*. Linhvistychni studii: zb. nauk. prats. Donetsk, 2008. Vyp. 16. S. 385–392. Print.
13. Filenko A. *Stylistychna dyferentsiatsiia vyhukovykh frazeolohizmiv v ukrainskii movi: baza danykh*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Donetsk : DonNU, 2013. Vyp. 6. S. 210–213. Print.
14. Filippovska O. *Suchasna ukrainska frazeolohiia: baza danykh*. Linhvokomp'iuterni doslidzhennia: zb. nauk. prats. Donetsk : DonNU, 2013. Vyp. 6. S. 214–218. Print.

LINGUISTIC DATABASE “CONCEPT *HUMAN* IN THE PHRASEOLOGY OF EAST STEPPE UKRAINIAN DIALECTS”: STRUCTURE AND FUNCTIONS

Iryna Harbera

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: In the article has been modelled the linguistic database “Concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects” based on ideographic, axiological, structural classifications of phraseological units.

Purpose: The purpose of the study is to describe the step-by-step algorithm of design cycle of linguistic database “Concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects” with the compulsory parametrization of areal phraseological units according to ideographic, axiological, structural qualifications has been made.

Results: The linguistic database has been recognized as one of the most adequate way of structuring, formalisation and ordering of speech data in general and language phraseological fund in particular within the frame of modern exploration in the applied linguistics of Vasyl' Stus Donetsk National University. The linguistic database provides automation of lexical and graphical activity of mass and special purposes, that is preparing of dictionaries of different types, make it possible to make enquiries, review and analyze data in different ways considering different parameters of units being explored. The design of linguistic database “Concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects” has been performed in two stages. During the first stage – infological – there has been: 1) formed the frame of APhU of East Steppe Ukrainian dialects with archiseme ‘human’; 2) identified classification types of APhU according to ideographic, axiological, structural parameters; 3) developed the list of codes of culture and intercode passages of analysed concept; 4) formed a vocabulary entry of APhU; 5) developed the project table LDB. During the second – datalogical – stage there has been created the linguistic database using Microsoft Office Access with the unified data table which is alphabetical vocabulary of analyzed APhU with an indicator of belonging to specified phrase and semantic group; inquiries responsible for selection of data in the table according to proper parameters; forms which are pages in the menu; macroses which provide navigation actions in the menu items of linguistic database. The main menu is represented by chapters “Areal phraseological units”, “Codes of culture”, “Axiological characteristics” that corresponds to structural components of the concept *human* in the phraseology of East Steppe Ukrainian dialects.

Discussion: The perspective of research consists in the further studying of the concept *human* in the Ukrainian dialect phraseology.

Keywords: axiological classification of phraseological units, areal phraseological unit, ideographic classification of phraseological units, concept, linguistic database, structural classification of phraseological units.

Vitae

Iryna Harbera is Candidate of Philology, Senior Lecturer at Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of research interests include conceptology, linguaculture studies, Ukrainian dialectology.

Correspondence: iryna.garbera@gmail.com

Надійшла до редакції 25 березня 2019 року.

Ганна Ситар

DOI 10.31558/1815-3070.2019.37.22

УДК 81'1:811.161.1'276.16

**СИНТАКСИЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ
ЯК СКЛАДНИК ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЙНОГО ПОРТРЕТУ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА:
НА МАТЕРІАЛІ КОРПУСУ ТЕКСТІВ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА¹**

Статтю присвячено аналізу синтаксичних фразеологізмів у складі лінгвоперсонологічного портрету видатного вченого та громадського діяча Юрія Шевельова (Шереха). Дослідження виконано на матеріалі корпусу текстів Юрія Шевельова. Виділено 6 моделей синтаксичних фразеологізмів (із подальшим розмежуванням її варіантів), з'ясовано їх типові значення й визначено абсолютну частоту вживання. Обґрунтовано можливість кваліфікації синтаксичних фразеологізмів як маркерів мовлення певної особистості.

Ключові слова: корпус текстів, лінгвоперсонологія, лінгвоперсонологічний портрет, синтаксичний фразеологізм, фразеологізоване речення, Юрій Шевельов.

Огляд літератури. У межах лінгвоперсонології як порівняно нової галузі мовознавчої науки увага дослідників сфокусована на вивченні мовної особистості як особливого цілісного феномена, під яким розуміють «сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості» [Zahnitko, “Teoriya lnhvopersonolohiyi” 4]. Лінгвоперсонологічний портрет є складним багатошаровим утворенням, що об'єднує зовнішній і внутрішній вияви, передбачає кілька рівнів аналізу: семантичний, комунікативний, когнітивний та ін.

А. П. Загнітко виділяє два основні принципи аналізу мовної особистості: системності і контрастивності [Zahnitko, “Teoriya lnhvopersonolohiyi” 4]. У сучасних умовах реалізація принципу системності зумовлює залучення комп'ютерних технологій опрацювання мовних даних. Іншими словами, дослідження мовної особистості є принципово корпуснозорієнтованим. Необхідною передумовою такого студіювання є створення спеціального дослідницького корпусу, що охоплює всі доступні мовленнєві реалізації або ж об'єднує певні фрагменти (вибірки), добирання яких підкорюється законам статистики (див. дослідження В. Перебийніс, Н. Дарчук, Є. Карпільської, О. Демської, Т. Бобкової та ін.).

Пропоноване дослідження виконано на матеріалі корпусу текстів Юрія Шевельова (Шереха), спроектованого й реалізованого колективом кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології ДонНУ імені Василя Стуса й доступного за адресою http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=sherex2. Корпус текстів Юрія Шевельова створено за допомогою вільного корпусного менеджера *Sketch Engine* (<https://www.sketchengine.eu/>) і містить усі видані на сьогодні тексти Юрія Шевельова (всього 104 документи). За стратегією побудови і призначенням він є дослідницьким; за типом репрезентації текстів – повнотекстовим; більшість текстів є письмовими, але залучено також тексти кількох усних виступів вченого; передбачено можливість поповнення корпусу, тобто він є динамічним (докладно про типи корпусів текстів див. працю О. Демської-Кульчицької [Dems'ka-Kul'chyts'ka]). Загальний обсяг корпусу становить 1 346 424 слововживань.

Синтаксичні фразеологізми (або фразеологізовані речення) є важливим складником мовлення будь-якої мовної особистості, оскільки є специфічними одиницями, що перебувають на межі синтаксису і фразеології, складаються з ідіоматично пов'язаних і фіксовано розташованих постійного та змінного компонентів [Velichko; Vsevolodova and Lim Su; Russkaya Grammatika; Shmelev], мають низьку абсолютну частоту вживання і є яскравим втіленням особливостей мовлення на синтаксичному рівні [Sytar, “Syntaksychni Frazeolohizmy v Rozrizi Konstruktsiinoi Gramatyky”], у силу чого вони можуть виступати маркерами лінгвоперсонологічного портрету мовця, своєрідними ідентифікаторами певної особистості.

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.